

Αναδημοσίευση στην Ιστοσελίδα της Πολιτιστικής Εταιρείας Πανόραμα arpa.gr,
με την ευκαιρία της περιήγησης στους Δελφούς το διήμερο 29-30 Μαρτίου 2014

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ

ΔΟΚΙΜΕΣ

Ε' ΕΚΔΟΣΗ

Δεύτερος τόμος
(1948 - 1971)

ΙΚΑΡΟΣ

Πέμπτη έκδοση Ιούνιος 1984

ΔΕΛΦΟΙ¹

ΣΤΗΝ ἀρχὴ ἦταν ὁ θυμὸς τῆς γῆς. Ἐπειτα ἦρθε ὁ Ἀπόλλων καὶ σκότωσε τὸ χθόνιο δράκοντα, τὸν Πύθωνα. Τὸν ἄφησαν νὰ σαπίσει. Λένε πὼς ἀπὸ ἐκεῖ προέρχεται τὸ πρῶτο ὄνομα τῶν Δελφῶν, Πυθῶ (ρίζα πυθ = σαπίζω).² Σ' ἓνα τέτοιο λίπασμα ρίζωσε καὶ φούντωσε ἡ δύναμη τοῦ Θεοῦ τῆς ἀρμονίας, τοῦ φωτός καὶ τῆς μαντικῆς. Ὁ μύθος μπορεῖ νὰ σημαίνει πὼς οἱ σκοτεινὲς δυνάμεις εἶναι τὸ προζύμι τοῦ φωτός· πὼς ὅσο πιὸ ἔντονες εἶναι, τόσο πιὸ βαθὺ γίνεται τὸ φῶς ὅταν τὶς κυριαρχήσει. Καὶ συλλογίζεται κανεὶς πὼς ἂν τὸ τοπίο τῶν Δελφῶν πάλλει ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐσωτερικὴ μαρμαρυγὴ, εἶναι γιατί δὲν ὑπάρχει ἴσως γωνιὰ στὴ γῆ μας ποὺ νὰ ζυμώθηκε τόσο πολὺ ἀπὸ τὶς χθόνιες δυνάμεις κι ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο φῶς.

Κοιτάζει κανεὶς, ἀνεβαίνοντας πρὸς τὸν Παρνασσό, ἀπὸ τὴ μεριὰ τοῦ Σταδίου, τὸ μεγάλο ἀνοιχτὸ τραῦμα ποὺ χωρίζει, σὰν ἀπὸ μιὰ τσεκουριά τοῦ Ἡφαίστου, τὶς δυὸ Φαιδριάδες, ἀπὸ πάνω ὡς κάτω στὴν Κασταλία, καὶ πιὸ κάτω ἀκόμη ὡς τὰ βάθη τῆς λαγκαδιᾶς τοῦ Πλειστοῦ· νιώθει τὸ δέος μιᾶς λαβωμένης ζωῆς ποὺ ἀγωνίζεται ν' ἀνασάνει ὅσο μπορεῖ ἀκόμη, στὸ φῶς, καὶ χαίρεται ποὺ εἶναι αὐγὴ καὶ βγαίνει ὁ ἥλιος.

Ἡ ἀκόμη, καθὼς πέφτει ἡ νύχτα, ὅταν τὰ τζιτζικια κουρασμένα σωπαίνουν, μπορεῖ ἓνας ψίθυρος νὰ τοῦ θυμίσει τὴν τραυλὴ φωνὴ τῆς μάντισσας Κασσάνδρας·

είναι ίσως ο μόνος αὐθεντικός τόνος πού νά μοιάζει μέ τήν ἀγνωστή μας — ἐννοῶ: τήν ἀνεπεξέργαστη — «βοή» τῆς Πυθίας:

ὄτοτοτοτοῖ πόποι δᾶ
ὦπολλον ὦπολλον...

(Αἰσχύλος, Ἄγαμέμνων, 1072)

Ἡ Κασσάνδρα εἶχε τὸ δῶρο τῆς προφητείας, καθὼς λένε, ὅμως ὁ Θεὸς θέλησε νά μὴν τὴν πιστεύει κανεὶς ὅπως κι ἐμεῖς δὲν πιστεύουμε.

Καθὼς ἔρχεσαι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στοὺς Δελφούς, ἀφοῦ περάσεις τὴ Θήβα καὶ τὴ Λιβαδειά, ἐκεῖ πού ὁ δρόμος βρῖσκει τὸ δρόμο τῆς Δαυλίδας, εἶναι τὸ σταυροδρόμι τοῦ Μέγα, τοῦ ληστοφάγου, ὅπως τὸν ἔλεγαν τὰ λαϊκὰ μυθιστορήματα τοῦ περασμένου αἰώνα. Στὰ χρόνια τῆς Πυθίας λεγότανε Σχιστὴ ὁδός. Ἦταν ἓνα πολὺ σημαντικὸ σταυροδρόμι γιὰ τὰ συναισθηματικὰ πλέγματα τῶν παλαιῶν ἴσως, μέ ἄλλο τρόπο, καὶ γιὰ μᾶς. Ἐκεῖ ἀρχίζει ἡ ἱστορία τοῦ Οἰδίποδα πού ἀποκρίθηκε στὴν Σφίγγα τοῦ τυφλοῦ Οἰδίποδα, τοῦ ἄκρου ἰκέτη. Ἡ Πυθία εἶχε δώσει τὸ χρησμό της στὸν πατέρα του: «Λάιε, μοῦ γυρεύεις ἓνα γιό· θὰ σοῦ τὸν δώσω· ὅμως εἶναι τῆς μοίρας σου ἀπὸ τὰ χέρια του νά χάσεις τὸ φῶς τῆς μέρας». Ὁ Λάιος πῆγαινε στοὺς Δελφούς· ὁ Οἰδίποδας γύριζε· συναντήθηκαν σ' αὐτὸ τὸ σταυροδρόμι, κάτω ἀπὸ τὸν βαρὺ ὄγκο τοῦ Παρνασσοῦ· οὔτε ὁ ἓνας, οὔτε ὁ ἄλλος ἤξερε ποιὸν ἀντίκριζε· λογόφεραν· ὁ Οἰδίποδας σκότωσε τὸν πατέρα του.

Ζοῦμε σὲ μιὰ τεχνολογικὴ ἐποχὴ, ὅπως λέμε. Ἡ

Πυθία ἔσβησε· κι ἀπὸ τὸ μῦθο τοῦ Οἰδίποδα, ἡ ἐπιστήμη ἀντλήσε σύμβολα καὶ ὄρους πού μᾶς ἀπασχολοῦν ἴσως περισσότερο ἀπὸ ὅσο τοὺς ἀρχαίους τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν. Σήμερα, αὐτὸ τὸ παραμῦθι μπορεῖ νὰ δίνει ἀκόμη στοὺς πολλοὺς μιὰ εὐχάριστη βραδιά στὸ θέατρο, ἂν τύχει καὶ παίξει κανένας καλὸς ἠθοποιός. "Ὁμως, ἂν δὲν ἔχουμε πιά τὸν Οἰδίποδα ἐκεῖνον, ἔχουμε τὸ οἰδιπόδειο καὶ τὰ συνακόλουθά του. Εἶναι καλύτερα ἔτσι; Μπορεῖ. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τόσο ποιά πράγματα τελειωσαν, ἀλλὰ μὲ τί ἀντικαθιστοῦμε, ἐμεῖς πού ζοῦμε, ὅπως κάθε πράγμα τῆς ζωῆς, μέσα στὴ φθορὰ καὶ τὴν ἀλλαγὴ, τὰ πράγματα πού νομίζουμε τελειωμένα.

Συλλογίζομαι αὐτὰ τὰ μεγάλα κύματα βυθοῦ μέσα στὸ χρόνο, πού μεταθέτουν τίς ἔννοιες τῶν λέξεων. Λ. χ. ἡ ἔννοια τῆς λέξης *χρησμός*, πού ἔχει πάει στὸν καιρό μας; Ἡ λέξη ἔγινε ἓνα ἀρχαιολογικὸ ἀντικείμενο. Σύμφωνοι. "Ὁμως ἡ ἔννοιά της; Μήπως πῆρε ἀνεπαίσθητα τούτη ἢ ἐκείνη τὴν ἐπιστημονικὴ ἢ μαθηματικὴ μορφή; Ποιὸς τὸ ξέρει. Ὡστόσο ἐκεῖνο πού αἰσθάνεται κανεὶς εἶναι ὅτι, στὸ βάθος τοῦ σημερινοῦ στοχασμοῦ, κάτι πρέπει νὰ μένει ἀπὸ ἐκεῖνες τίς παλιές καταλυμένες ἐκφράσεις. Ἀλλιῶς, πῶς θὰ μπορούσαμε νὰ νιώσουμε ἐδῶ μιὰ τέτοια δόνηση;

Μπορεῖς νὰ πᾶς στοὺς Δελφούς καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἀπὸ τὴν Ἰτιά. Ἄλλοτε λεγότανε Κίρρα, ἐκεῖ πού ὁ Ἀπόλλων ὀδήγησε τὸ μινωικὸ καράβι μεταμορφωμένος σὲ δελφίνι. Ἐτσι ἡ Πυθὼ ὀνομάστηκε Δελφοί, ἂν πιστέψουμε τὸν Ὀμηρικὸ Ὑμνο:

Ὡς μὲν ἐγὼ τὸ πρῶτον ἐν ἡεροειδέι πόντῳ

εἰδόμενος δελφῖνι θεῆς ἐπὶ νηὸς ὄρουσα,
ὥς ἐμοὶ εὐχεσθαι δελφινίῳ· αὐτὰρ ὁ βωμὸς
αὐτὸς δέλφειος καὶ ἐπόψιος ἔσσεται αἰεὶ.

(Εἰς Ἀπόλλωνα, 493 ἐπ.)

Εἶναι ὁμορφο νὰ ξεκινᾷς ἀπὸ τὴν ἀκρογιαλιὰ καὶ νὰ μπαίνεις μέσα στὰ λιόδεντρα κάτω ἀπὸ τὶς ἀσημένιες φυλλωσιές τοῦ Κρισαίου Κάμπου, συλλαβίζοντας, καθὼς περνᾷς, τὶς ρυτίδες τῆς πυκνῆς σύναξης τῶν κορμῶν. Κι ἂν τύχει καὶ σὲ βαρύνει τοῦτος ὁ ἴσκιος καὶ σηκώσεις τὰ μάτια, βλέπεις ξαφνικὰ στὸ ἀεικίνητο γαλάζιο τὸν δικό-ρυφο Παρνασσό, πὶὸ χαμηλὰ τὴν προέκταση τῆς δυτικῆς Φαιδριάδας, κι ἀκόμη πὶὸ χαμηλὰ τὴν ἀκρόπολη τῆς Κρίσας. Ἐκεῖ τριγύρω γινόντουσαν οἱ ἀγῶνες ἀρμάτων ποὺ ὕμνησε ὁ Πίνδαρος· ἐκεῖνος ὁ ρυθμὸς ποὺ ἀνασαίνει μαζί μὲ δυὸ - τρεῖς ἄλλες ἀδρὲς φωνές πάνω στοὺς Δελφούς:

...ναυσὶ δ' οὔτε πεζὸς ἰὼν κεν εὖροις
ἐς Ὑπερβορέων ἀγῶνα θαυματὰν ὁδόν.

(Πίνδαρος, Πυθ., I, 29 ἐπ.)

Ὁ Ἀπόλλων, τρεῖς μῆνες τὸ χρόνο, πήγαινε στοὺς Ὑπερβορείους, ἔλεγαν. Ποιοὶ ἦταν οἱ Ὑπερβόρειοι; Εἶναι βυθισμένοι στὸ μῦθο. Στὸ τραπέζι τους — συνεχίζει ὁ Πίνδαρος — κάθησε κάποτε ὁ Περσέας· τοὺς εἶδε νὰ θυσιάζουν στὸ θεὸ λαμπρὲς ἐκατόμβες γαϊδάρων, καὶ ὁ Ἀπόλλων γελοῦσε βλέποντας τὴν ὄρθια ἀδιαντροπιὰ τῶν κτηνῶν ποὺ τοῦ προσφέρναν. Ἡ Μούσα εἶναι πάντα μαζί τους· μήτε ἡ ἀρρώστια μήτε τὰ γερατειὰ δὲν ἀγγίζουν τὴν ἱερὴ τούτη γενιά· δὲν ἔχουν κόπους· δὲν ἔχουν μάχες· ἔχουν ξεφύγει ἀπὸ τὴν ἐκδικήτρα Νέμεση.

Πάνω στοὺς Δελφούς, ἀφοῦ περάσεις τὸ χωριό, καὶ

σὲ φέρει ὁ δρόμος μπροστὰ στὸ τέμενος, ἔχεις τὸ αἶσθημα πὼς μπῆκες σ' ἓναν τόπο ξεχωρισμένο ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμο. Εἶναι ἓνα ἀμφιθέατρο φωλιασμένο πάνω στὰ πρῶτα σκαλοπάτια τοῦ Παρνασσοῦ. Κατὰ τὴν ἀνατολὴ καὶ τὸ βοριά, τὸν κλείνουν οἱ Φαιδριάδες: ἡ Ὑάμπεια ποὺ κατεβαίνει σὰν τὴν πλώρη ἑνὸς μεγάλου караβιοῦ καὶ κόβει τὴ λαγκαδιά· ἡ βόρεια Ροδινὴ ὅπου ἀκουμπᾶ σχεδὸν τὸ Στάδιο. Κατὰ τὴ δύση ὁ βραχῶδης τοῖχος τοῦ Ἄι - Λιά, καὶ πιὸ πέρα τὰ βουνὰ τῆς Λοκρίδας, ἡ Γκιόνα, ὅπου βλέπεις τὸν ἥλιο νὰ βασιλεύει. Ἄν γυρίσεις τὰ μάτια κατὰ τὸ Νοτιά, ἔχεις μπροστὰ σου τὶς ρωμαλέες γραμμὲς τῆς Κίρφης καί, στὰ πόδια της, τὴ λαγκαδιά τοῦ Πλειστοῦ. Ὁ Πλειστός εἶναι ξερὸς τὸ καλοκαίρι· βλέπεις νὰ γυαλίζει στὸν ἥλιο ἡ στεγνὴ κοίτη του, ὅμως μιὰ ροὴ ἀπὸ λιόδεντρα ξεχύνεται, θά 'λεγες, καὶ πλημμυρίζει ὅλο τὸν κάμπο τῆς Ἀμφισσας, ὡς τὸ γιγλό, ὅπου τὰ πρωτοβλέπει ὁ θαλασσοπόρος. Πιὸ κοντά, εἶναι στιλπνὲς οἱ πέτρες τῶν ἐρειπίων τῆς Μαρμαριάς, ὅπου ξεχωρίζουν οἱ τρεῖς κολόνες τῆς Θόλου. Πήγαίνα νὰ ξεχάσω τὴν Κασταλία. Ὡστόσο τὸ νερό της ἔχει μιὰν εὐωδιά ἀπὸ θυμάρι.

Λογαριάζουν τὸ τέμενος τοῦ Ἀπόλλωνα 200 μέτρα περίπου βάθος μὲ 130 πλάτος, χωρὶς νὰ συμπεριλάβει κανεὶς τὸ Στάδιο. Δὲν εἶναι πολὺς ὁ τόπος καὶ εἶναι φυσικὸ πὸς τὰ μνημεῖα, καθὼς συνωστίζονταν ἐδῶ, ἦταν ἀναγκασμένα ν' ἀναπτυχθοῦν σὲ ὕψος· ν' ἀνεβοῦν ψηλότερα ἀπὸ τ' ἄλλα: σκέψου τὴ Σφίγγα τῆς Νάξου, τὴν κολόνα μὲ τὶς χορεύτριες, τὰ φίδια τῶν Πλαταιῶν. Προσπαθεῖ νὰ τὰ φανταστεῖ κανεὶς ὅλα αὐτὰ ὅπως ἦταν ὅταν ἀνάσαιναν ἀκέρια· πρέπει νὰ ἔμοιαζαν ἀπὸ μακριὰ μὲ κυπαρίσσια, ἀστραφτερά, πολύχρωμα, γύρω ἀπὸ τὸ ναὸ τῆς Πυθίας. Προσπαθεῖ· τοῦ ἔρχεται στὸ νοῦ ἡ αὐ-

γή πού εἶδε ὁ Ἴων· ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ φυσικοῦ τοπίου εἶναι νομίζω συμβατική, ὅμως ἀντανακλᾶ, καθὼς αἰσθάνομαι, τὴ λαμπερὴ αἴγλη τοῦ τεμένου, ὅπως τὴν ὑποθέτει κανεὶς τὰ χρόνια ἐκεῖνα:

Νά, τὰ τέθριππα ἄρματα λάμπουν·
 ὁ ἥλιος κιόλας φωτίζει τὴ γῆς
 καὶ τ' ἄστρα φεύγουν τούτη τὴ φωτιά τοῦ αἰθέρα
 στὴ νύχτα τὴν ἱερή.
 Τοῦ Παρνασσοῦ οἱ ἄβατες κορυφές
 δέχονται γιὰ τοὺς βροτοὺς
 τὴν ἡμερινὴν ἀψίδα·
 τῆς στεγνῆς σμύρνας ὁ καπνὸς
 πετάει πρὸς τὶς ὀροφές τοῦ Φοίβου·
 ἡ Δελφίνα κάθεται στὸ θεϊκὸ τρίποδα
 τραγουδώντας στοὺς Ἑλληνας τὶς βοές,
 ὅποιες κι ἂν κελαηδῆσει ὁ Ἀπόλλων.

(Εὐριπίδης, Ἴων, 82 ἐπ.)

Προσπαθεῖ ἀκόμη· ἡ φαντασία κουράζεται· οἱ ἀναδρομὲς καὶ οἱ ἀναπαραστάσεις, ὅσο χρήσιμες κι ἂν εἶναι, καταντοῦν ἀπὸ τὰ πιδὸ ἀπάνθρωπα πράγματα· τί ἄλλο ἔχουμε ἀπὸ τὸ «παρόν, τοῦτο τὸ ἀκαριαῖον»; Τέλος, προτιμᾶ πού πέρασε ὁ ποταμὸς τοῦ καιροῦ καὶ γέμιζε τὸν περιορισμένο τοῦτο χῶρο. Σήμερα, κοιτάζοντας ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω, ἄς ποῦμε ἀπὸ τὸ θέατρο, λὲς πὼς ἔχεις μπροστά σου ἕναν κατωφερικὸ βυθὸ ὅπου ὅλα εἶναι ἰσοπεδωμένα· αὐτὰ τὰ μαρμάρινα κομμάτια κι οἱ λαξευμένες πέτρες κι οἱ βράχοι πού κύλησαν ἀπὸ παλιὰ ἀπὸ τὸν Παρνασσὸ καὶ ὅπου κάθησε κάποτε ἡ Σίβυλλα. Ἐνα βυθὸ μιᾶς ἡσυχῆς ρηχῆς θάλασσας ὅπου αὐγάζουν αὐτὰ τὰ χαλίκια, πού συλλαβίζει, ὅσο μπορεῖ καθέννας,

κατὰ τὴ φύση του: ἕναν πολυγωνικὸ τοῖχο τόσο ζωντανό, πού τὸ χέρι σου αὐθόρμητα ἐπαναλαμβάνει τὴν κίνηση τοῦ μάστορα πού πελέκησε καὶ ἄρμοσε τὴν πέτρα· ἕνα λύγισμα τοῦ ἀντίχειρα καὶ τοῦ δείκτη πού σηκώνει ἕνα φουστάνι μὲ τὴν ἴδια χάρη πού εἶδες προχτές σ' ἕνα ἑλληνικὸ χωριό· ἕναν ζωντανὸ μηρό, καθὼς λυγίζει τὸ γόνατο, γιὰ νὰ κατεβεῖ μιὰ γυναίκα ἀπὸ τὸ ἄρμα· ἕνα κεφάλι Σφίγγας μὲ τὰ μάτια μήτε ἀνοιχτὰ μήτε κλειστά· τὸ χαμόγελο, πού λέν ἀρχαῖκό — ἀλλὰ δὲ φτάνει — ἑνὸς Ἡρακλῆ ἢ ἑνὸς Θησέα. Κάτι τέτοια ἀποσπάσματα ἀπὸ μιὰ ζωὴ πού ἦταν κάποτε ὀλόκληρη, συγκλονιστικὰ κομμάτια, πολὺ κοντὰ μας, δικά μας μιὰ στιγμή, κι ἔπειτα μυστηριώδη καὶ ἀπροσπέλαστα σὰν τὶς γραμμὲς μιᾶς πέτρας γλυμμένης ἀπὸ τὸ κύμα, ἢ ἑνὸς κοχυλιοῦ στὸ βυθό.

Ὅμως ἀστράφτουν οἱ Φαιδριάδες καὶ ἡ ξερὴ πέτρα τοῦ Παρνασσοῦ, καὶ πιὸ ψηλὰ δύο ἀετοὶ μὲ τανυσμένα, ἀκίνητα φτερὰ κινουῦνται ἀργὰ μέσα στὸ γαλάζιο, σὰν τοὺς ἀετοὺς πού ἀπόλυσε κάποτε ὁ Δίας γιὰ νὰ τοῦ δείξουν τὸ κέντρο τοῦ κόσμου· ἴσως αὐτὰ τὰ πράγματα νὰ εἶναι ἡ μεγάλη ἀνακούφιση.

Κατὰ τὸ μεσημέρι στὸ Μουσεῖο, ξανακοίταξα τὸν Ἡνίοχο. Δὲν ἔζησε πολὺ στὰ μάτια τῶν παλαιῶν, καθὼς μᾶς λένε. Ἕνας σεισμὸς ἔθαψε τὸ ἔργο ἑκατὸ χρόνια ἀφοῦ τὸ ἔστησαν — αὐτὸς ὁ αἰώνιος διάλογος, στοὺς Δελφούς, τῆς ὀργῆς τῆς γῆς καὶ τῆς ἱερῆς γαλήνης. Ἕμεινα πολλὴ ὥρα κοντὰ του. Ὅπως καὶ ἄλλοτε, ὅπως πάντα, αὐτὴ ἡ ἀκίνητη κίνηση σου κόβει τὴν ἀνάσα· δὲν ξέρεις· χάνεσαι· ἔπειτα προσπαθεῖς νὰ κρατηθεῖς ἀπὸ τὶς λεπτομέρειες: τὰ ἀμυγδαλωτὰ μάτια μὲ τὸ στη-

λό διάφανο βλέμμα, τὸ θεληματικὸ σαγόνι, τὶς σκιᾶς γύρω στὰ χεῖλια, στὸν ἀστράγαλο ἢ στὰ νύχια τοῦ ποδιοῦ· ὁ χιτώνας ποὺ εἶναι καὶ δὲν εἶναι κολόνα· κοιτάζεις τὶς ραφές του, τὶς ταινίες ποὺ τὸν συγκρατοῦν σταυρωτά· τὰ γκέμια στὸ δεξιὸ χέρι ποὺ μένουν ἐκεῖ κουβαριασμένα, ἐνῶ τὰ ἄλογα ἔχουν καταποντιστεῖ μέσα στὸ χάσμα τοῦ καιροῦ. Ἔπειτα ἡ ἀνάλυση σ' ἐνοχλεῖ· ἔχεις τὴν ἐντύπωση πῶς ἀφουγκράζεσαι μιὰ γλώσσα ποὺ δὲ μιλιέται πιά· τί σημαίνουν αὐτὲς οἱ λεπτομέρειες ποὺ δὲν εἶναι δεξιοτεχνίες· πῶς ἐξαφανίζονται ἔτσι μέσα στὸ σύνολο· τί ὑπῆρχε πίσω ἀπὸ αὐτὴ τὴ ζωντανὴ παρουσία· διαφορετικὲς ιδέες, διαφορετικοὶ ἔρωτες· διαφορετικὴ προσήλωσις. Ἔχουμε δουλέψει σὰν τὰ μερμήγκια καὶ σὰν τὶς μέλισσες πάνω σ' αὐτὰ τ' ἀπομεινάρια. Πόσο τὴν ἔχουμε προσεγγίσει τὴν ψυχὴ ποὺ τὰ ἐπλασε; Θέλω νὰ πῶ: αὐτὴ τὴ χάρις στὴν ἀκμὴ της, αὐτὴ τὴ δύναμη, αὐτὴ τὴ μετριοφροσύνη, κι αὐτὰ ποὺ συμβολίζουν τέτοια σώματα. Αὐτὴ τὴ σίγουρη πνοὴ ποὺ κάνει τὸν ἄψυχο χαλκὸ νὰ ὑπερβαίνει τοὺς κανόνες τοῦ λογικοῦ μας καὶ νὰ γλιστρᾷ μέσα σ' ἕναν ἄλλο χρόνο, καθὼς στέκεται ἐκεῖ στὴν ψυχρὴ αἴθουσα τοῦ μουσείου.

Προτίμησα ν' ἀνεβῶ στὸ Κωρύκιο Ἄντρο ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο μονοπάτι· εἶναι κακοτράχαλο γιὰ τὶς σημερινὲς συνήθειές μας· τὰ ζῶα γλιστροῦν. Εἶναι πράγμα ἄλλου καιροῦ αὐτὸς ὁ ρυθμὸς τῆς κουδούνας τοῦ μουλαριοῦ καὶ τὰ πέταλα πάνω στὰ κοτρώνια· αὐτὸς ὁ ἴαμβος.

Αὐγὴ· ἀπὸ ψηλὰ τὸ Στάδιο φαίνεται σὰν ἕνα χτίσμα παιδιοῦ στὴν ἄμμο, ἔπειτα σὲ τρομάζει τὸ μεγάλο τραῦμα τῶν Φαιδριάδων. Πάνω στὴ ράχη τῆς Κίρφης βλέπεις νὰ ροδίζουν τὰ σπίτια ἐνὸς χωριοῦ· εἶναι ἡ Ντεσφί-

να· πίσω σου, κάτω στὸ γιαλό, μὲ τόνους πιὸ χρυσούς, τὸ Γαλαξίδι. Ξεπέζεμα στὸ Κρόκι, ὅπου τρέχει μιὰ βρύση καὶ ποτίζεται ἓνα κοπάδι στριφοκέρατα γίδια μὲ μαῦρο τρίχωμα ποὺ γυαλίζει στὸ πρωινὸ φῶς· ἦταν βοσκὲς τοῦτα τὰ μέρη καὶ στὰ παλιὰ τὰ χρόνια — Διόνυσος Αἰγοβόλος. Ἐπειτα βαδίζουμε κάτω ἀπὸ τὰ ἔλατα· οἱ κῶνοι τους, τοὺς λένε «ρούμπαλα», ὄρθιοι σὰν τὰ κεριά ἐνὸς δέντρου τοῦ Χριστουγέννου, δακρῦζουν ρετσίνη ποὺ τὰ κάνει νὰ μοιάζουν ἀσημένια. Ὁ ἀέρας τοῦ βουνοῦ, μιὰ ἀνάσταση. Στὰ πόδια τοῦ λόφου τοῦ Σαρανταυλιοῦ, ὅπως τὸ λένε σήμερα τὸ ἄντρο, ἀφήσαμε τὰ ζῶα. Ἐχει δίκιο ὁ Πausanίας. «Τὸ ἀνηφόρισμα στὸ Κωρύκιο ἄντρο εἶναι πιὸ εὐκόλο γιὰ τὸν πεζό, παρά γιὰ μουλάρη ἢ ἄλογο» μᾶς λέει (X, XXXII, 2). Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν πεζὸ εἶναι τραχὺ τὸ μονοπάτι. Ρωτῶ τὸν ἀγωγιάτη μου, καθὼς ἀνεβαίνουμε, ἂν ἡ σπηλιά ἔχει ἀκόμη νεράιδες, ὅπως ἄκουσα κάτω στὸ χωριό. Γελᾷ δὲν τοῦ φαίνεται νὰ ἀρμόζουν σ' ἓνα σύγχρονο ἄνθρωπο. «Νεράιδες στὰ χρόνια μας!» λέει. Ὡστόσο ἡ ἄρνησή του μοῦ φαίνεται λιγότερο εἰλικρινής, ὅταν προσθέτει: «Ἐγώ, ποτέ μου δὲν τίς εἶδα». Κι ἔπειτα ἀπὸ μιὰ σιωπὴ, συνεχίζει: «Ἐνας ξένος μοῦ εἶπε πὼς ἐδῶ, σὲ τούτη τὴ σπηλιά, ὁ Ἀπόλλωνας εἶχε σαράντα ὠραῖες ἀνυφάντρες, μαζωμένες ἀπὸ τὰ τριγυρνὰ χωριά, ποὺ τοῦ ὕφαιναν ὀλοένα». Μοῦ φαίνεται πολὺ πιὸ πιθανὸ ν' ἄκουσε τὴν ἱστορία ἀπὸ τὴ μάνα του παρά ἀπὸ ἓναν ξένο. Ἐνας συχωριανός του τίς προάλλες, κάτω στὴν Κασταλία, μοῦ ἔλεγε: «Καὶ τοῦτα ἐκεῖ εἶναι τὰ πλατάνια ποὺ φύτεψε ὁ ἴδιος ὁ Ἀγαμέμνωνας». «Ὁ Ἀγαμέμνωνας;» ἔκανα ξαφνιασμένος. Μὲ κοίταξε σὰν ἓναν ἀμαθῆ. «Μάλιστα, ὁ Ἀγαμέμνωνας» εἶπε «καὶ τί νομίζεις;»

Ἀπὸ τοὺς Δελφοὺς περνᾷ ἓνα μεγάλο πλῆθος περιη-

γητές. «Οἱ Δελφοὶ ἔγιναν ἓνα ἀπέραντο ξενοδοχεῖο» μοῦ ἔλεγε ἓνας ντόπιος. Ὅπως στὰ χρόνια τοῦ Πλουτάρχου, συλλογίστηκα· εἶχα θυμηθεῖ τὸ διάλογό του γιὰ τοὺς χρησμούς τῆς Πυθίας. Καὶ τότε τὸ τέμενος εἶχε γίνεῖ ἓνας τόπος περιήγησης μὲ ὀργανωμένους ἐξηγητάδες ποὺ ἔδειχναν τ' ἀξιοθέατα στὰ πλήθη· ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι στὰ χρόνια τοῦ Πλουτάρχου ἐπισκέπτονταν τοὺς Δελφοὺς ἄνθρωποι ποὺ εἶχαν ἀκόμη κοινὲς παραδόσεις γιὰ μιὰ πίστη ποὺ φύραινε, ὅπως στὰ Ἱεροσόλυμα τοῦ καιροῦ μας. Σήμερα ἡ κοινὴ πίστη ἔχει χαθεῖ καὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔρχονται ἔχουν, ὁ καθένας, διαφορετικοὺς προσωπικοὺς μύθους. Διαβάζουν ἢ ἀκοῦνε ἓναν ὁδηγό· πάνω σ' αὐτὲς τὶς πληροφορίες ὁ καθένας προσθέτει τὸ δικό του. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ ποικίλα πλήθη, οἱ ἄνθρωποι τοῦ Παρνασσοῦ ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦν πεισματικὰ μὲ τὶς πατροπαράδοτες μυθοπλασίες ποὺ θρέφει τὸ δικό τους ὀμαδικὸ ὑποσυνείδητο.¹

Γύρεψα ν' ἀνεβῶ στὸ Κωρύκιο, γιὰτὶ συλλογιζόμουν πὼς αὐτὸ τὸ κοίταγμα στὰ μέρη τοῦ Ἀπόλλωνα ἔπρεπε νὰ συμπληρωθεῖ μὲ κάποια αἴσθηση τοῦ Διονύσου, ποὺ τόσο ὑποστήριξε ἡ Πυθία· τοῦ νεκροῦ καὶ ζωντανοῦ Θεοῦ, τοῦ Θεοῦ - Βρέφους· τῆς συγκινησιακῆς ἐκείνης δύναμης ποὺ ἤθελε νὰ μὴν καταφρονοῦνται τὰ ὀρμέφυτα τοῦ ἀνθρώπου. Στὰ ὀροπέδια γύρω στὸ ἄντρο γίνονταν τὰ περιοδικὰ νυχτερινὰ ὄργια τῶν Θυιάδων καὶ τῶν Μαινάδων, ὅ,τι κι ἂν δηλώνει τώρα γιὰ μᾶς τὸ ἐκστατικὸ ἐκεῖνο ξέσπασμα τῶν γυναικῶν ποὺ κατεῖχε ὁ θεός. Συλλογιζόμουν τὸν Πενθέα, τὸν ἀπωθημένον ἐκεῖνον Βασιλιά (Εὐριπίδης, *Βάκχες*). Φοβούμουν τὸ παράδειγμα τῆς τραγωδίας του· ἔλεγα : καλύτερα ἢ φρενίτιδα τῶν Θυιάδων στὶς ἀψηλές ἐρημιές τοῦ Παρνασσοῦ, παρά τὰ ὑποκατάστατά της στὶς σημερινὲς ἀπέραντες μερ-

μηγκοφωλιές που είναι οι μεγάλες πρωτεύουσές μας. Συλλογιζόμουν τις όμαδικές τρέλες μας.

Δεξιά καθώς μπαίνεις στη σπηλιά σώζεται ακόμη ή πέτρα με τη μισοσβησμένη έπιγραφή στον Πάνα και στις Νύμφες. "Έπειτα, έχεις τὸ αἶσθημα πὼς έχεις κατεβεί μέσα σὲ μιὰ μεγάλη μήτρα. Τὸ ἔδαφος εἶναι ὑγρὸ καὶ γλιστρᾶ· σταλαγμίτες καὶ σταλαχτίτες ξεχωρίζουν μέσα στὸ μισοσκόταδο· κάνει ψύχρα ἔπειτα ἀπὸ τὸ ζεστὸ λαχανιασμένο ἀνέβασμα. Μόνον ἀφοῦ προχωρήσεις ἀρκετὰ βαθιὰ καὶ γυρίσεις πίσω, βλέπεις, σὰ μιὰ εὐλογία, τὶς ἀχτίνες τοῦ ἡλίου παράλληλες νὰ μπαίνουν ἀπὸ τὸ στόμα τῆς σπηλιάς καὶ νὰ χτυποῦν μὲ ροδαλὰ καὶ πρασινωπὰ ἱριδίσματα τὰ τοιχώματά της. Χαίρεσαι πὺ ξαναγεννίεσαι στὴ ζεστασιὰ τοῦ ἡλίου, σίγουρα ὄχι πιὸ φτωχός· ξέρεις ὅτι ὑπάρχει κάτι ἀκόμη πίσω ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα.

Μιὰ φορά, μᾶς λέει ὁ Πλούταρχος, ἤρθαν στοὺς Δελφοὺς ἄνθρωποι ἀπὸ τὰ ξένα γιὰ νὰ ρωτήσουν τὸ Μαντεῖο. "Ἐγινε ἡ προκαταρκτικὴ δοκιμὴ μὲ τὴν αἶγα πὺ θὰ ἔδειχνε ἂν ἡ μέρα ἦταν εὐοίωνη γιὰ νὰ χρησιμοδοτήσει ἡ Πυθία. Ἀλλὰ τὸ ζῶο δὲν ἀναρρίγησε ὅταν τὸ ράντισαν μὲ κρύο νερό· δὲν ἦταν καλὸ τὸ σημεῖο. Ὡστόσο οἱ ξένοι πρέπει νὰ ἦταν σπουδαῖοι καί, γιὰ νὰ τοὺς εὐχαριστήσουν, οἱ ἱερεῖς ξεπέρασαν τὸ μέτρο τῆς φιλοτιμίας· ὥσπου τὸ ζῶο ὀλωσδιόλου μουσκεμένο ἔδωσε κάτι σημάδια ρίγους. Τότε ἡ Πυθία κατέβηκε στὸ ἱερὸ τοῦ ναοῦ «ἄκουσα καὶ ἀπρόθυμος». Μόλις ἔδωσε τὶς πρῶτες ἀποκρίσεις, συνεχίζει ὁ Πλούταρχος, ἡ ἀγριάδα τῆς φωνῆς της φανέρωσε πὼς ἦταν συνεπαρμένη ἀπὸ ἓνα ἄλαλο καὶ κακὸ πνεῦμα. "Ἐμοιαζε σὰν ἀνεμόδαρτο καράβι — «δίκην νεὼς ἐπειγομένης». Τέλος, ὀλωσδιόλου ἔξαλλη, μὲ φοβερὲς κραυγὲς τινάχτηκε στὴν ἔξοδο. Ὁ προφήτης

Νίκανδρος, οἱ ἱερεῖς, οἱ ξένοι ἔφυγαν τρομαγμένοι. Γύρισαν σὲ λίγο καὶ πῆραν τὴν Πυθίαν ἀλλόφρενη ἀκόμα· πέθανε λίγες μέρες ἀργότερα.

Τὸ ἐπεισόδιο, καθὼς μᾶς λένε, πρέπει νὰ τὸ θεωρήσει κανεὶς αὐθεντικὸ — ἔγινε στὰ χρόνια τοῦ Πλουτάρχου καὶ ὁ αὐτόπτης προφήτης Νίκανδρος ἦτανε φίλος του· μᾶς δείχνει πὼς τὸ λειτούργημα τῆς Πυθίας ἦταν ζωντανὸ ἀκόμη σ' ἐκεῖνον τὸν 1ο αἰώνα. Μᾶς κάνει ἀκόμη νὰ γυρίσουμε στὸ αἰώνιο ἐρώτημα ποῦ ὅλοι, ὅσοι ἔχουν στοχαστεῖ τὸν τόσο σημαντικὸ ρόλο — θρησκευτικὸ, πολιτικὸ, ἰδιωτικὸ — ποῦ ἔπαιξε τὸ Μαντεῖο στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ζωὴ, ἔχουνε θέσει στὸν ἑαυτὸ τους: ἂν ὅλες αὐτὲς οἱ μαντεῖες καὶ οἱ χρησμοὶ ἦταν σκηνοθεσίες καὶ ἀπάτες πανούργων ἱερέων ἢ μήπως ὑπῆρχε μιὰ εἰλικρίνεια στὸ βάθος αὐτῶν τῶν πραγμάτων, κάτι ποῦ ξεπερνᾷ τὴ συνηθισμένη λογικὴ μας.

Ἡ ἀφήγηση τοῦ Πλουτάρχου θὰ μᾶς ἔκανε νὰ συλλογιστοῦμε πὼς δὲν εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ συγκλονισμὸς μιᾶς γυναίκας, ποῦ καταλήγει στὸ θάνατο, νὰ εἶναι ἀπλὴ ἠθοποιία. Φυσικὰ ὑπῆρχαν οἱ ἱερεῖς ποῦ ἐρμήνευαν τὰ λόγια τῆς Πυθίας — πόσο ἔναρθρα, κανεὶς δὲν τὸ ξέρει — καὶ τὰ παράδιναν ταχτοποιημένα σὲ ἐξάμετρα, τρίμετρα, ἢ πρόζα στοὺς πιστούς· ἦταν, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, καιροσκόποι, εὐλύγιστοι, ἐπιφυλακτικοί, μαστόροι τῆς ἀμφιλογίας. Ἀλλὰ ὅπως καὶ στὰ χρόνια μας, ἄλλο πράγμα εἶναι νὰ κοιτάζεις κάτι τέτοιες ὑποθέσεις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἄλλο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ὑπηρετῶν του.

Εἶπαν ὅτι τὸ φαινόμενο τῆς Πυθίας θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ συμπεριλάβουμε στὰ φαινόμενα τοῦ πράγματος ποῦ λέμε σήμερα πνευματισμὸ. Ἴσως. Τότε ὅμως τὸ λιγότερο ποῦ θὰ μπορούσε νὰ παρατηρήσει κανεὶς εἶναι ὅτι ἡ Πυ-

θία μοιάζει μ' ένα σύγχρονο μέντιουμ όσο ο 'Ηνίοχος μ' ένα σύγχρονο άγαλμα μέσης τέχνης· άς ποϋμε τοϋ Jacob Epstein. Αυτό κάνει τή διαφορά. Μ' αυτά θέλω νά πω ότι έχει άπομείνει μέσα στο άδυτο τοϋ 'Απόλλωνα ένα μυστήριο πού μᾶς ύπερβαίνει, όπως και στην τέχνη τοϋ 'Ηνίοχου· δέν ξέρω. 'Εκείνο όμως πού μπορεί νά στοχαστεϊ κανείς με περισσότερη ενάργεια, είναι ότι αν τὸ Μαντεϊο παρακίνησε πραγματικά τή σκέψη τοϋ Σωκράτη, με τὸν τρόπο πού μᾶς διδάσκει ο Πλάτων στην 'Απολογία, ή συμβολή του στην ανάπτυξη τῆς ανθρωπίνης σκέψης θά ἦταν τόση πού θ' άξιζε τὸν κόπο νά εἶχε ιδρυθεϊ μόνο γι' αυτό.

'Η αφήγηση τοϋ Πλουτάρχου συμπίπτει περίπου με τὸ γεγονός πού τερματίζει τὸν κόσμο τῶν ειδώλων. 'Επειτα τὸ Μαντεϊο τοϋ 'Απόλλωνα στεγνώνει σιγά-σιγά με μικρὲς σπιθοβολές, και σβήνει κουρασμένο. Κάποτε ψιθυρίζει φράσεις πού θυμίζουν τὸ «'Αποθανεῖν θέλω» τῆς Σίβυλλας εκείνης πού λέει ο Περώνιος. Τρακόσια τόσα χρόνια ακόμη μέσα στις ρυτίδες και τις τυπικὲς χειρονομίες τοϋ ἱερατείου, πού ἐπαναλαμβάνουν, δὲ δημιουργοϋν. 'Η μέριμνα πού μοιάζει νά τὸ ἀπασχολεῖ ακόμη, είναι μήπως σταματήσει ή παλιὰ συνήθεια τῆς ἀποστολῆς δώρων στὸν 'Απόλλωνα. 'Ετσι ὡς τὴν ἀκροτελεύτια ἀπόκριση τοϋ Μαντείου στὸν τραγικὸ 'Ιουλιανό:

Εἶπατε τῷ βασιλῆι, χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά.
Οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφναν,
οὐ παγὰν λαλέουσαν. 'Απέσβετο και λάλον ὕδωρ.

Κι όμως, μολονότι τὸ Μαντεϊο μοιάζει σὰ νά γράφει μόνο του τὴν τελευταία σελίδα τῆς ἱστορίας του, και νά

κατεβαίνει αὐτόβουλα στὸν τάφο, οἱ θεωρητικοὶ τῆς νέας θρησκείας βρῆκαν πῶς ἄξιζε τὸν κόπο νὰ ξοδέψουν ἀρκετὴ σκέψη καὶ μελάνι γιὰ νὰ τὸ πολεμήσουν. Καὶ τὸ περίεργο εἶναι ὅτι δὲν καταπιάνονται ν' ἀποδείξουν ὅτι κάτι τέτοιες χρησιμοδοσίες εἶναι ἔργα τσαρλατάνων. Ἀναγνωρίζουν τὴ μαντικὴ δύναμη τῶν Δελφῶν, ὅμως γι' αὐτοὺς αὐτὰ τὰ πράγματα εἶναι ἔργα τοῦ Σατανᾶ καὶ τῶν δυνάμεων τοῦ σκότους· καὶ ὁ Ἀπόλλων μεταμορφωμένος διάβολος.

Ἐδῶ στὴ Φωκίδα, πέρα στὸ μοναστήρι τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, ἓνας ψηφιδωτὸς Παντοκράτωρ, πάνω ἀπ' τ' ἀνώφλι τῆς δυτικῆς θύρας, δείχνει τὴν ἐπιγραφή: «Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῷ σκότει». Ἡ φύση ἀποστρέφεται τὰ κενά.

Τὸ πρῶτ' στὴ Μαρμαριά πῆγα νὰ ξαναἰδῶ τὰ βράχια ποὺ κύλησαν ἀπὸ τὸν Παρνασσὸ καὶ τσάκισαν τὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπως μνημονεύει ὁ Ἡρόδοτος. Στὴν ἀρχὴ τοῦ αἰῶνα μας μιὰ ἄλλη καταγίδα ξεθιλόκωσε πάλι τρία μεγάλα βράχια κι ἀποτέλειωσε τὸ ἐρείπιο. Τὰ βράχια εἶναι ἐκεῖ, ἀνάμεσα στὰ τσαλαπατημένα ἔργα τῶν ἀνθρώπων, δείχνοντας ἀκόμη, ἀκίνητη τώρα, τὴν πρώτη ὄρμή τους. Θυμήθηκα τὸν Ἄγγελο Σικελιανὸ καθὼς ἀφουγκράζονταν τὸ ξεκίνημα ἑνὸς τέτοιου ἀγέρα: «Οὔτ' ἓνας ἦχος δὲν ἀκούεται πουθενά. Καὶ ξαφνικὰ μιὰ φοβερὴ βοή, μιὰ βοή τρανὴ κι ἀπίστευτη ξεσπᾶ σὰν ἀπ' ὀλοῦθε. Εἶναι ὁ μέγας ἄνεμος τοῦ Παρνασσοῦ, ὁποῦ ἀπροσδόκητα ξεκινᾶ ἀπὸ τὶς κορφές στὸ διάστημα μὲ μιὰν ὄρμη ποὺ λές πῶς θὰ συντρίψει καὶ θὰ κάμει σκόνη ἀκόμη καὶ τοὺς βράχους». Ἐγραφε ὁ ποιητὴς τῶν Δελ-

φῶν — ἂν κανένας ἀπὸ τοὺς συγχρόνους μπορεῖ νὰ ὀνομαστεῖ ἄνθρωπος τῶν Δελφῶν — στὸ σπίτι του, ψηλὰ κοντὰ στὸ Στάδιο, ὅπου τὸν πρωτογνώρισα. Τὸ σπίτι του εἶναι τώρα ρημάδι· μιὰ ἄσκημη προτομὴ του ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα, ὑπογραμμίζει τὴ ματαιότητα τῆς δόξας.

Καθὼς γύριζα πίσω ἐκεῖ πού ἡ στρογγυλὴ δεξαμενὴ τῶν λουτρῶν τοῦ Γυμνασίου μένει στεγνὴ, πέντε-ἕξι κορίτσια πολὺ νέα, πόδια γυμνὰ ὡς πάνω ἀπὸ τὸ γόνατο, σὰ νὰ ὑπάκουαν σὲ μιὰ ἀπόφαση ἢ μιὰ προσταγὴ, κατέβηκαν πολὺ σοβαρὰ, πιάστηκαν ἀπὸ τὰ μπράτσα καὶ χόρεψαν δυὸ-τρεῖς γύρους, τραγουδώντας σὲ μιὰ γλώσσα πού δὲ γνώριζα· ὑπερβόρεια κορίτσια, ὑποθέτω: οἱ χοροὶ τῶν ὑπερβορείων παρθένων τοῦ Πινδάρου. "Ἐπειτα, πάλι πολὺ σοβαρὰ καὶ λαχανιασμένα, πλησίασαν ἓναν ἐξηγητὴ πού ἄρχισε νὰ ρητορεύει ἀγγλικά: «Τὸ Γυμνάσιο δὲν ἦταν μόνο γιὰ τὶς ἀσκήσεις τῶν ἀθλητῶν, φιλόσοφοι δίδασκαν τοὺς νέους, ποιητὲς ἀπάγγελναν τὰ ποιήματά τους· ἀστρονόμοι ἐξηγοῦσαν ἀπὸ αὐτὸν ἐδῶ τὸν τόπο τὶς κινήσεις τῶν ἀστρῶν τ' οὐρανοῦ...» Τὸ βράδυ κατὰ τὶς 11, ἓνας φίλος μου ἔδειξε στὸν ἑναστρο οὐρανὸ ἓναν τεχνητὸ δορυφόρο πού μὲ κίνηση ὀρατὴ προχωροῦσε ἀπὸ τὴ Δύση πρὸς τὴν Ἀνατολή· εἶχε τὴ δύναμη ἑνὸς ἀστρου ἴσως β', ἴσως γ' μεγέθους.

"Ὅπως ὅλα τ' ἀνθρώπινα, ὅπως καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀστρῶν, ἡ Πυθία τοῦ Ἀπόλλωνα εἶχε τὴν ἀρχὴ της, ἀπὸ τοὺς θυμοὺς τῆς γῆς, εἶχε καὶ τὸ τέλος της: «Οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν...» Τώρα, πάλι, σὰ νὰ ἔχουμε κλείσει ἓναν κύκλο· βρισκόμαστε πάλι ἀντιμέτωποι μὲ τὸ

θυμὸ τῶν φυσικῶν δυνάμεων ποὺ ἐλευθρώσαμε καὶ δὲν ξέρουμε ἂν θὰ μπορέσουμε νὰ τὶς κυριαρχήσουμε· θὰ ἴλεγε κανεὶς πὼς ἔχουμε μπροστὰ μας ἕναν Πύθωνα, πὼς μᾶς χρειάζεται ἕνας Ἀπόλλων, ὅ,τι κι ἂν σημαίνουν αὐτὰ τὰ ὀνόματα. Δὲν ξέρω. Ἐκεῖνο ποὺ ξέρει κανεὶς τώρα, εἶναι πὼς ἡ διάρκεια τούτης τῆς γῆς, καθὼς καὶ τούτης τῆς γωνιᾶς μέσα στὰ λαγόνια τοῦ Παρνασσοῦ, εἶναι σχετικὴ· αὔριο ἢ μετὰ μερικὰ ἑκατομμύρια χρόνια. Πὼς ὅταν λέμε αἰωνιότητα, δὲν ἔχουμε στὸ νοῦ κάτι ποὺ μετριέται μὲ τὰ χρόνια, ἀλλὰ κάνουμε κάτι σὰν τὴν Πυθία ποὺ, ὅταν τὴν ἔπαιρνε ἡ ἔκσταση, ἔβλεπε ὅλο τὸ χῶρο καὶ ὅλο τὸ χρόνο, περασμένο καὶ μελλούμενο, σὰν ἕνα πράγμα. "Ἡ, γιὰ νὰ θυμηθῶ τὸ φίλο μου E. M. Forster, πρέπει νὰ λέμε τὰ πράγματα αἰώνια, γιὰ νὰ μπορούμε ν' ἀγωνιζόμαστε ὡς τὴν τελευταία στιγμή μας καὶ νὰ χαιρόμαστε τὴ ζωὴ. Κάτι τέτοια θὰ μᾶς ψιθύριζε ἴσως τοῦτο τὸ ἱερὸ τέμενος.

"Ἄν ὁμῶς θέλουμε νὰ κοιτάξουμε τὰ πράγματα πιὸ ἀπλὰ καὶ πιὸ ἄμεσα, μπορούμε νὰ καθήσουμε σὲ μιὰ πέτρα τὴν ὥρα ποὺ ὁ ἥλιος ἔχει περάσει τὸ βουνίσιο τεῖχος τοῦ Ἄι - Λιᾶ, καὶ πάει νὰ βασιλέψει πίσω ἀπ' τὴ Γιόνα. Τὸ φῶς ἔρχεται τώρα παράλληλο καὶ χτυπᾷ πάνω στὶς Φαιδριάδες καὶ τὶς δείχνει σὰν Συμπληγάδες, σταματημένες, μισανοιχτές. Εἶναι γκρίζες καὶ γαλάζιες μὲ τόνους παλιοῦ καθρέφτη, μὲ τραύματα σκουριᾶς ἢ αἵματος. Κάτω στὴ Μαρμαριά ξεχωρίζουν οἱ τρεῖς κολόνες τῆς Θόλου, ἕνα χαμόγελο ἐκείνης τῆς ἐπίγειας χάρης. Πιὸ βαθιά, οἱ ἐλιές ἀλλάζουν χρῶμα, ὀλοένα μέσα στὴν ἀπίστευτη εὐκινησία τοῦ φωτός, ἀπὸ τὸ χρυσοπράσινο στὸ ἀσημοπράσινο· ἀλλάζουν καὶ οἱ ὄγκοι τῶν βουνῶν ὀλοένα πιὸ ἐλαφροί: χρυσὸ πρὸς τὸ μενεξεδί, ἀπὸ τὸ μενεξεδί πρὸς τὸ χρῶμα τοῦ πατημένου μαυροστάφυλου.

Μόνο ἡ κορυφογραμμὴ τῆς Κίρφης λάμπει ἀκόμη μέσα σ' ἓνα κροκάτο φῶς καὶ ζεῖ γιὰ λίγο προτοῦ γίνουν ὅλα γαλάζια καὶ σκοτεινιάσουν. Κοιτάζεις πάλι τὸ κλιμακωτὸ τέμενος ποὺ χάνεται στοὺς ἴσκιους, αὐτὸ τὸ γιालὸ μὲ τὰ σπασμένα μεγάλα χαλίκια. Θές νὰ ξεφύγεις ἀπὸ ὅλα αὐτά· θές νὰ ξεφύγεις ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ — πράγματα καὶ αἰσθήματα — ποὺ σὲ ζαλίζει. Γυρίζεις πάλι στὶς Φαιδριάδες ποὺ κοιτάζεις καὶ ξανακοίταζεις σ' ὅλες τὶς ὥρες τῆς μέρας, προπάντων καταμεσήμερα, ὅταν λαμποκοποῦν στεγνές, ὅταν οἱ παλιοὶ καθρέφτες ἔχουν ξαναβρεῖ ὅλη τους τὴ δύναμη. Ἡ σκέψη κρατιέται ἀπὸ αὐτές, ὅσο μπορεῖ ἀκόμη ἀπὸ τὴ στεγνὴ πέτρα ποὺ σὲ διωλίζει. "Ὅσο καὶ ν' ἀντιστέκεσαι, δὲν μπορεῖς νὰ μὴ νιώσεις μιὰ παρυφὴ ἱεροσύνης γύρω ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα. Τοῦτο τουλάχιστο· ἄς μὴν ψευτίζουμε τὸν ἑαυτό μας.

Δελφοὶ - Ἀμοργός, Αὐγούστος 1961

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Οἱ πρόσθετες σημειώσεις στὴ β' ἔκδοση καὶ σὲ τούτη, καθὼς καὶ οἱ προσθήκες σὲ παλιές σημειώσεις, σηματοδοτοῦνται μ' ἕναν ἀστερίσκο. [Ἐπίσης, μὲ γωνιώδεις παρενθέσεις σημειώνονται οἱ λεπτικὲς παρεμβάσεις τοῦ Σεφέρη σὲ παραθέματα τρίτων, ἐνῶ οἱ παρεμβάσεις τοῦ ἐπιμελητῆ δηλώνονται μὲ ἀγκύλες. Οἱ ἀριθμοὶ στὸ περιθώριο δείχνουν σὲ ποιά σελίδα τούτου τοῦ τόμου ἀντιστοιχεῖ ἡ κάθε σημείωση.]

.....

- 136 1. Τὸ κείμενο αὐτὸ δὲν εἶναι φυσικὰ οὔτε ἀρχαιολογικὸς ὁδηγός, οὔτε ταξιδιωτικὸς. Χρησιμοποίησα τὸν *Guide Bleu*, 1953. Εἶδα ἐπίσης τὴν *History of the Delphic Oracle* τοῦ H. W. Parke (Basil Blackwell, Ὁξφόρδη 1939) καὶ τὸν Πausανία μὲ τὰ σχόλια τοῦ J. G. Frazer (Macmillan, Λονδίνο 1913).

2. Δὲς καὶ Ὅμ. Ὑμν. εἰς Ἀπόλλωνα, I, 371-4:

Τὴν δ' αὐτοῦ κατέπυσ' ἱερὸν μένος Ἥελιοιο·
ἐξ οὗ νῦν Πυθῶ κικλήσκειται, οἱ δὲ ἄνακτα
Πύθειον κλέουσιν ἐπώνυμον, οὔνεκα κεῖθι
αὐτοῦ πῦσε πέλωρ μένος ὄξέος Ἥελιοιο.

- 145 1. Ἀξίζει νὰ σημειώσω μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ χαριτωμένες: «Οἱ Μυλόρδοι δὲν εἶναι χριστιανοί, γιατί κανεὶς δὲν τοὺς εἶδε ποτὲς νὰ κάνουν τὸ σταυρό τους. Ἡ γενιά τους εἶναι ἀπὸ τοὺς παλαιούς εἰδωλολάτρες Ἀδελφιῶτες, πού φύλαγαν τὸ βιό τους εἰς ἕνα κάστρο, καὶ τὸ λέγαν Ἀδελφούς, ἀπὸ τοὺς δύο ἀδελφούς τὰ βασιλόπουλα πού τό ἔχτισαν. Ὅταν ἡ Παναγία καὶ ὁ Χριστὸς ἦρθαν σ' αὐτοὺς τοὺς τόπους, καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὀλόγυρα γινῆκαν χριστιανοί, οἱ Ἀδελφιῶτες σκέφτηκαν πὼς ἦταν καλύτερα γι' αὐτοὺς νὰ φύγουν· κι ἔφυγαν στὴ Φραγκιά, καὶ πῆραν καὶ ὅλα τὰ πλοῦτη τους μαζί. Ἀπ' αὐτοὺς εἶναι οἱ Μυλόρδοι, καὶ ἔρχονται τώρα ἐδῶ καὶ προσκυνοῦν αὐτὰ τὰ λιθάρια» (N. Γ. Πολίτη, *Παραδόσεις. Μέρος Α'*, ἀρ. 108. «Οἱ Μυλόρδοι», Δελφοί).